

ΜΕΡΟΣ Γ΄.

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

11. Γενικαὶ βάσεις τῆς ψυχολογίας κατὰ τὸν Χριστιανισμόν.

Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῆν ἀντικατάστασιν τῆς εἰδωλολατρείας, οὔτε ἀπλῆν συμπλήρωσιν τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου καὶ πλήρωσιν κενοῦ τινος προκύψαντος ἐκ τῆς ἐξελίξεως ἐν τῇ θρησκείᾳ καὶ τῇ λατρείᾳ. Ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἐξελίξεως τῶν περὶ κόσμου καὶ ζωῆς ἀντιλήψεων καὶ τῶν ἰδεωδῶν μετὰ τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν, ὁ χριστιανισμὸς παρουσιάζει τεραστίαν μὲν ἐξέλιξιν, πολυτιμότερα δὲ στοιχεῖα καὶ βάσεις, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθησαν αἱ νεώτεραι ἀντιλήψεις, τὰ ἰδεώδη καὶ ἡ ἐπιστήμη. Ὁ ἀνθρωποκεντρισμὸς καὶ ὁ ἀτομικισμὸς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐβάσιζον τὴν ἐπιστήμην εἰς τὴν λογικὴν καὶ τὰ ἀξιώματα ταύτης χωρὶς νὰ παραδέχωνται ὅτι εἶναι πιθανὸν νὰ σφάλλῃ ἡ ἀτομικὴ γνῶσις καὶ ἡ διάνοια. Ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις ἀπόρροια λειτουργίας αἰσθήσεων καὶ συνειδήσεως ἦτο δυνατὸν νὰ εὔρη μόνη τὴν ἀλήθειαν κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἐφ' ὅσον μεθοδικῶς θ' ἀνεχώρει εἴτε ἐπαγωγικῶς ἀπὸ τῶν μορφῶν καὶ τῶν ἀντικειμένων πρὸς τὰς ἰδέας (Ἀριστοτέλης), εἴτε ἀπὸ τῶν ἰδεῶν καὶ ἐννοιῶν πρὸς τὰ φαινόμενα καὶ τὰ ἀντικείμενα (Πλάτων). Ὁ σκεπτικισμὸς καὶ ἡ διαλεκτικὴ ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλεατῶν ἐθεσαν βεβαίως ἐν ἀμφιβόλῳ τὸ ἀπολύτως ἀληθὲς τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ ἡ διὰ τῶν μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην φιλοσοφικῶν σχολῶν γενομένη περαιτέρω ἐμβάθυνσις ἐφερεν εἰς τὸν Νεοπλατωνικὸν μυστικισμόν, ὅστις δι' ἐκστάσεων καὶ χωρισμοῦ ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων καὶ ἐνοράσεως ἐπε-

χείρει νὰ προσπελάσῃ εἰς τὰ κατὰ τὸ ὄντως ὄν καὶ τὸν Θεόν. Ἄλλὰ πάντα ταῦτα ἦσαν προπαρασκευαστικά τῆς νέας τροπῆς τῶν ἀντιλήψεων, τῶν ἰδεωδῶν καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν.

Διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ τίθεται ἡ ἔννοια τῆς ἐξαρτήσεως τῶν πάντων ἐκ τοῦ συνόλου καὶ τῆς ἀλληλεξαρτήσεως τῶν ἀτόμων ἐν τῷ κοινωνικῷ καὶ τῷ πολιτικῷ βίῳ, ὅστις ὄργανοθεῖς παρὰ τῶν Ρωμαίων παρουσίαζε τοὺς περιορισμοὺς ἐκείνους τῆς ἀτομικῆς βουλήσεως, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἀγνωστοὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ἐμβιάθουσις δὲ ἡ γενομένη εἰς τὰ κατὰ τὴν σύστασιν καὶ τὴν υἴοσιν τοῦ συνόλου τούτου διὰ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ τῶν διαλεκτικῶν μεθόδων, ἔφερεν εἰς φῶς τὴν ἀνεπαίρεκτον τῶν λογικῶν ἀξιωματίων διὰ τὴν ἐρεσιν τῆς ἀληθείας ὑπὸ τὴν πραγματικὴν καὶ ὄχι ὑπὸ τὴν νομιζομένην καὶ ὑποτιθεμένην αὐτῆς μορφήν. Διὰ τοῦτο ἀρχεται ἡ ἔρευνα καὶ ἡ κρίσις τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως ἵνα εἰς ταύτην ἐδραιωθῇ ἡ πίστις. Τὰ ἀπλᾶ διδάγματα τοῦ Ἐὐαγγελίου καὶ αἱ ἠθικαὶ διδασκαλίαι εἰσάγουσι τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξαρτήσεως τῶν πάντων ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀλληλεξαρτήσεως αὐτῶν ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ζωῆς καὶ τῆς φύσεως. Ἡ ἐμβιάθουσις εἰς τὰ κατὰ τὸν Θεὸν καὶ τὰ πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος βίως καὶ ἐς τὸ σύνολον τῆς ζωῆς καὶ τῆς φύσεως φέρει εἰς τὴν μελέτην μὲν τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὰς ἐπικρατούσας σχέσεις κατὰ τὴν ἀλληλεξάρτησιν, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν δ' ὀρισιμένης μεθόδου καὶ κριτικῆς κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Αὐταὶ αἱ περὶ μετουσιώσεως ἄρτου καὶ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα θεωρίαι, ὅπως καὶ αἱ κατὰ τὰς Συνόδους, ἀναπτυχθεῖσαι περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ οὐσίας τοιαῦται, ἀποτελοῦσι θεωρίαν γνώσεως παρουσιάζουσαν μεγαλειτέραν ἐμβιάθουσιν εἰς τὰ κατὰ τὰς ἐννοίας καὶ τὴν σύστασιν τῶν ἀντικειμένων.

Τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ ἔξωτερικαὶ ἐπιδράσεις, κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἤρχον νὰ υποβληθοῦν εἰς διανοητικὴν καὶ λογικὴν ἐπεξεργασίαν διὰ νὰ φέρωσιν εἰς τὰς ἀληθεῖς καὶ τὰς πραγματικὰς τῶν ἀντικειμένων σχέσεις. Κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν τὰ αἰσθήματα καὶ αὐτὰ αἱ διανοητικαὶ λειτουργίαι λόγῳ τοῦ ὅτι προσέκρουον πρὸς τὸ ἀκατάλυτον καὶ ἀνερμήνευτον τοῦ Θεοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ φέρωσιν ἐς τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν.

Ἡ ἀγάπη ἐξ ἄλλου ἦν ἐδίδαξεν ὁ Χριστὸς καὶ ἡ ἰσότης τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ, εἰσάγουσι τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξαρτήσεως πάντων ἐκ τοῦ κοινοῦ Πατρὸς, τοῦ Θεοῦ, ὁ ὅποιος εἶναι πανάγαθος, πολέλεος καὶ πολυεύσπλαχνος, ἔχων δηλαδὴ εἰς τὸ ἀπόλυτον καὶ ἀπεριόριστον τὰς ἀρετὰς. Αἱ ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς δὲν ταῦτιζονται

πρὸς τὰς ἰδιότητες τοῦ Βασιλέως καὶ Κυρίου τῶν Ἰσραηλιτῶν. Ὁ θεὸς συνεχῶν τὴν ζωὴν, τὴν φύσιν καὶ τὸν ἀνθρώπον παρουσιάζει κοινότητα καὶ σχέσιν μεταξύ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου. «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἓν ἔσμεν ἐδίδαξεν ὁ Χριστός». Ἡ πίστις πρὸς τὸν θεὸν ἐξ ἄλλου κατὰ τὴν Χριστιανικὴν Θεολογίαν, δὲν εἶναι εἰμὴ πίστις πρὸς τὴν συνολικὴν ἐκείνην ἐπίδρασιν καὶ ἐνέργειαν, ἡ ὁποῖα πανταχοῦ εἶναι παροῦσα, αἰωνία, ἀφθαρτος, ἐξ ἧς τὰ πάντα ἐξαρτῶνται καὶ εἰς τὴν τὰ πάντα καταλήγουσιν. Ἡ ἐλπίς δὲ καὶ ἡ μετάνοια ἐπίσης οὐδὲν ἄλλο σημαίνουν, εἰμὴ συναίσθησιν τῆς ἀλληλεξαρτήσεως καὶ τῶν σχέσεων τοῦ συνόλου πρὸς τὸν Θεόν, τὸν τὰ σύμπαντα ἀγαθότητι καὶ ἀγάπῃ δημιουργήσαντα καὶ συγκρατοῦντα.

Αἱ γενικαὶ αὐταὶ γραμμαὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ φέρουσι βεβαίως εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἐνταῦθα δὲν πρόκειται πλέον περὶ γνώσεως τῶν ἀντικειμένων, φαινομένων καὶ καταστάσεων τῆς ζωῆς καὶ τῆς φύσεως ἀπλῶς, ἀλλὰ περὶ ἐμβαθύνσεως μὲν εἰς τὴν κοινὴν πάντων αἰτίαν, περὶ βαθυτέρας δὲ μελέτης καὶ γνώσεως τῶν λειτουργιῶν τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως. Ἡ κοινὴ πάντων αἰτία ζητεῖται ἐπέκεινα τῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων, ἐνῶ ἡ ἐμβαθύνσις εἰς τὰ κατὰ τὴν συνείδησιν φέρει εἰς τὸ ἐπέκεινα ἐπίσης τῶν λειτουργιῶν τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ μηχανισμοῦ τῶν κρίσεων, ἐννοιῶν καὶ τῶν συλλογισμῶν.

Αἱ περὶ ψυχῆς καὶ ψυχικῶν φαινομένων εἰδικαὶ ἀντιλήψεις τῶν Χριστιανῶν Πατέρων καὶ φιλοσόφων φέρουσι βεβαίως ζωηρὰν τὴν ἐπίδρασιν τῆς Πλατωνικῆς, Ἀριστοτελικῆς καὶ τῆς Νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας. Οὐχ' ἦττον ὁμοῦς ἐνέχουσιν ἐπὶ πλέον καὶ τὰς περὶ ἐνότητος καὶ σχέσεως τοῦ συνόλου ζωῆς καὶ φύσεως ἀρχὰς τῆς θείας διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ.

12. Ψυχολογικαὶ Θεωρίαι τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Ἦδη οἱ πρῶτοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐρμηνεύουσι τὸν κόσμον (φύσιν καὶ ζωὴν) κατὰ τὰς φυσικὰς καὶ ψυχικὰς σχέσεις, ὡς συνεχές τι καὶ σχετιζόμενον. Ὁ νοερὸς καὶ ὁ νοητὸς κόσμος ὑποβάλλονται εἰς μίαν ἐνωτικὴν ἀνωτάτην ἀρχήν, τὸν θεόν, πατέρα καὶ κυβερνήτην τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς, ὑπ' αὐτὸν δὲ ὑπάρχουσιν ἐξ ἴσου. Ὁ θεὸς ἔδωκεν εἰς τὸν ἀνθρώπον πνοὴν ζωῆς, ψυχὴν κατ' εἰκόνα αὐτοῦ καὶ ὁμοίωσιν, ἡ ὁποῖα ὡς θεία, πλὴν τῶν ἰδιοτήτων τῆς ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας, ἀποτελεῖ ἐνωτικὴν μορφήν ἐν τῷ ἀνθρώπινῳ ὀργανισμῷ, ὑπὸ τὸν τύπον τοῦ Ἐγὼ καὶ τῆς συνειδήσεως. Ὅπως δ' εἰς τὸν Θεόν, ὑπὸ τὸ

Ἐγὼ αὐτοῦ ἐνοῦνται ἢ τε διανόησις καὶ ἢ βούλησις καὶ τὰ συναισθήματα, οὕτω καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἢ δυνάμεις, ἢ βούλησις καὶ τὰ συναισθήματα, ἀποτελοῦσι γνωρίσματα τοῦ Ἐγὼ καὶ τοῦ συνειδέοτος, τῆς θείας ταύτης φωνῆς, τῆς καθοδηγούσης εἰς τὰς σχέσεις πρὸς τὸν θεόν, τὸν συνέχοντα τὰ πάντα. Ἡ ἐκ τοῦ θεοῦ παραγομένη ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἐνέχει ὑπὸ τὸ ἐγὼ καὶ τὸ ἀτομικὸν συνειδὸς εἰς ἴσην μοῖραν τὰ θεῖα γνωρίσματα τῆς διανοήσεως (intellectus—memoria) καὶ βουλήσεως (voluntas) καὶ συναισθημάτων (intentionis anima), καθ' ὅσον πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὗται ἐν τῷ συνόλῳ των ὑπόκεινται εἰς τὴν πρὸς τὸ θεῖον ἑξομοίωσιν διὰ τῆς πίστεως, ὡς γνώσεως ἐπὶ τῇ βίβσει τῶν θεῶν διδασχῶν, διὰ τῆς ἀγάπης ὡς συνειδήσεως τῶν σχέσεων καὶ τῆς ἀλληλεξαρτήσεως πρὸς τὴν κοινωνίαν καὶ τὸν θεόν, καὶ διὰ τῆς ἐλπίδος ὡς τάσεως πρὸς τὸ ἀπολύτως ἀληθὲς καὶ ἀγαθόν.

Τὰς γενικὰς ταύτας ἀντιλήψεις τῶν Πατέρων τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας τὰς πηγαζούσας ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, ἀνέπτυξαν διὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐρῶδων μεταξὺ γνωστικῶν καὶ ἀπολογητῶν, οἱ Τερτουλιανός, ὁ Κλήμης καὶ ὁ Ὠριγένης, Γρηγόριος ὁ Νύσσης καὶ ὁ Αυρελίος Λυγουσταῖνος. Κατὰ τὸν Τερτουλιανὸν ἡ ψυχὴ εἶναι πνεοῦ θεοῦ ἡμεμισθηθεῖσα εἰς τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον μόνον οὕτω ἔλαβε μορφήν καὶ ζωὴν. Ἡ ψυχὴ δὲν ἔχει ἰδιαιτέραν ἐν τῷ σώματι θέσιν, μήτε ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τοῦτο. Ἐκτείνεται καθ' ἅπαν τὸ σῶμα καὶ ἀποτελεῖ ἐνωτικὸν δεσμὸν αἰσθητικῆς καὶ διανοήσεως, διακρίνεται δὲ διὰ τῆς αὐτογνωσίας καὶ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως. Ἀπορρίπτει τὴν διαίρεσιν τοῦ Πλάτωνος καὶ τὴν διακρίσιν μεταξὺ ὕλικῆς καὶ ἀύλου οὐσίας, εἰσάγει τὴν θεωρίαν περὶ ἐνάτητος τῆς ψυχῆς δικαιολογῶν τὰς διαφορὰς αἰσθητικῆς, διανοήσεως κλπ. δι' εἰκονικῆς τινος ἀποδείξεως, καθ' ἣν, ὅπως ὁ αὐτὸς ἀεὶ διερχόμενος διὰ διαφόρων πνευματικῶν ὀργάνων διαφόρους παρᾶγει ἤχους, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἢ αὐτὴ οὕσα, διὰ τῶν διαφόρων αἰσθητηρίων ὀργάνων παρᾶγει διάφορα αἰσθήματα. Ἐπομένως δὲν ἔχομεν διαφόρους ψυχικὰς δυνάμεις, ἀλλὰ μίαν ψυχὴν κατὰ αἰσθητήρια ὄργανα καὶ περιστάσεις, διαφόρως ἐκδηλουμένην. Ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης (331-394 μ. Χ.) θεωρεῖ τὴν ψυχὴν αὐλὸν οὐσίαν ἐκτετατομένην καθ' ἅπαν τὸ σῶμα, τὴν σχέσιν ὅμως ταύτην δὲν θεωρεῖ χωρικὴν, ἀλλὰ ἀνάλογον πρὸς τὴν σχέσιν φωτὸς καὶ ἀέρος. Ὁ Ὠριγένης ὑπὶσταται μᾶλλον ἐπίδρασιν τῆς ψυχολογίας τοῦ Ἀριστοτέλους, πλεῖστοι δ' ἕτεροι μὲν ταιαίτας παραλλαγὰς ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, καταγίνονται εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἐγὼ καὶ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου,

α'. Ψυχολογικαὶ θεωρίαι τοῦ Αὐγουστίνου.

Τὸν κυρίως σταθμὸν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῶν Πατέρων ἀποτελοῦσιν αἱ περὶ ψυχῆς καὶ ψυχικῶν φαινομένων θεωρίαι τοῦ Αὐγουστίνου, μδλονότι εἰς τὰς περὶ αὐλοῦ καὶ πνευματικῆς οὐσίας ψυχῆς καὶ σχέσεως ψυχῆς καὶ σώματος θεωρίας αὐτοῦ διακρίνομεν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν. Ὁ Αὐγουστίνος ἐμβαθύνει εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν καθ' ἑαυτὴν. Ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖ ἐνότητα ἐκδηλώσεων τῆς αὐλοῦ θείας πνοῆς, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αἰσθησιν (*sensus interioris hominis*) καὶ εἰς τὸ συνειδός, ὡς καὶ εἰς τὴν ἐμφυτον τάσιν πρὸς τὸν ἀπειροτέλειον θεόν, ἐξ οὗ ἐγεννήθη. Δι' αὐτοπαρατηρησίας διακρίνει εἰς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα κινήσιν συμφῶνως πρὸς πρωτοτύπους νόμους, συνισταμένην εἰς σύνδεσιν καὶ χωρισμὸν στοιχείων, εἰς ἣν ἄγεται ὑπὸ τῆς ἐμφύτου τάσεως, τῆς βουλήσεως. Στάσις (*memoria*), κίνησις (*intellectus*) καὶ τάσις (*voluntas*) ἀποτελοῦσιν ἀδιαιρέτους καὶ συγχωνευμένας ιδιότητας τῆς ψυχῆς, τὰς ὁποίας δὲν ἀναγνωρίζει ὡς ἰδιαιτέρας δυνάμεις. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου ἀποδίδει εἰς τὴν βούλησιν ὡς τάσιν τοῦ συνόλου. Ἡ βούλησις ἀποτελεῖ τὸ κέντρον, κατὰ τὸν Αὐγουστίνον, παραδεχόμενον διὰ αἰσθήσεις καὶ ἡ διανόησις κατὰ βάθος δὲν εἶναι, εἰμὴ *intentionis animi* τ. ἔ. ἐνέργειαι βουλευτικαί. Ἐνῶ δὲ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ οἱ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες εἰς δευτέραν μοῖραν κατατάσσουσι τὰ συναισθήματα καὶ τὰς ἐπιθυμίας, ὁ Αὐγουστίνος ἀποδίδει εἰς αὐτὰ μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου. Πάσας ὁμως τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις ὑποβάλλει ὑπὸ τὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως, ὡς ἱκανότητος πρὸς ἐμβάθυνσιν εἰς ἑαυτόν. Ἡ μνήμη δύναται νὰ ἀναφέρηται εἰς τὸ δ,τι καὶ πῶς ἀναμνησκεται ὁ ἀνθρώπος, ἡ διανόησις ἐμβαθύνει εἰς τὰ καθ' ἑαυτὴν καὶ ἡ ἐν ἡμῖν ζωὴ διὰ τοιαύτης αὐτοεμβαθύνσεως φέρει εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ θεοῦ, μεθ' οὗ ἀποτελεῖ ἐν αἰῶνιον καὶ ἀπειρον σύνολον. *Deum et animam scire cupio*. Ἐνῶ εἰς τὸν Νεοπλατωνισμὸν ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖ ἀφετηρίαν τῆς κατανοήσεως τοῦ σύμπαντος, εἰς τὸν Αὐγουστίνον εἶναι τὸ ἀσφαλὲς σημεῖον πρὸς γνῶσιν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς μικροκόσμου. Ἡ διὰ τῆς μνήμης, διανοήσεως καὶ τοῦ θυμικοῦ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν τάσεων καὶ τῆς βουλήσεως λειτουργία τῆς ψυχῆς ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Αὐγουστίνον ἐνέργειαν πρὸς συνειδήσιν καὶ βάσιν τῆς ἐξελίξεως διὰ τῆς συνειδήσεως. Τὸ ἀντίθετον δὲ τῆς συνειδήσεως, ἡ ἀσυνειδησία, ἀπονεκροῦσα τὰς τάσεις καὶ παραλύουσα τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς, φέρει τὴν στασιμότητα, τὴν νέκρωσιν

καὶ τὸν θάνατον, ὡς καὶ τὴν ἁμαρτίαν, τὴν χωρίζουσαν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸν Θεὸν «ἐν ᾧ καὶ δι' οὗ ζῶμεν καὶ ἐσμέν». Ἡ ἐνότης τῆς συνειδήσεως ἀποτελεῖ οὕτω τὸ κέντρον περὶ ὃ στρέφεται ἡ ψυχολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Μεσαίωνα, καὶ ἡ ἐμβάθυνσις εἰς τὰ κατ' αὐτὴν καὶ τὸν ἐσωτερικὸν ἐν γένει βίον, ἀσχέτως πρὸς τὸν ἔξω κόσμον. Αἱ περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ καὶ τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος θεωρίαι, αἱ περὶ μετουσιώσεως τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὡς καὶ αἱ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀντιλήψεις, ἐπιδράσασαι ἐμμέσως εἰς τὰς περὶ γνώσεως καὶ ψυχῆς θεωρίας, διὰ τῆς διαλεκτικῆς δὲ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς περιόδου, ἔφερον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, ἡ ὅποια τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἀλήθειαν ἐξαρτᾷ ἐκ δύο παραγόντων: ἐκ τῆς φυσικῆς τῶν σωμάτων (*physica corporis*) καὶ ἐκ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς (*physica animae*). Ἡ φύσις τῆς ψυχῆς μελετᾶται διὰ συσχετίσεως τῆς αἰσθήσεως (*sensus*) καὶ διανοήσεως (*intellectus*) μετὰ τῶν ὅποισιν μεσολαβεῖ ἡ παρὰστασις (*imaginatio*). Ἐκ τῆς συσχετίσεως ὅμως τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἀντικειμένων (*res in natura*) πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ τρόπου τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐννοιῶν καὶ δὴ τῶν γενικῶν τοιούτων καὶ κατηγοριῶν, προκύπτει τὸ πρόβλημα ἂν ἡ ψυχὴ ὑφίσταται ἐπιδράσιν τῶν ἀντικειμένων διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν γενικῶν ἐννοιῶν, ἢ ἀνεξαρτήτως τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν λειτουργεῖ. Ἐκ τοῦ ζητήματος τούτου προκύπτουσι τρεῖς διάφοροι ἀντιλήψεις χωρίζουσαι τοὺς σχολαστικοὺς φιλοσόφους τοῦ 11ου, 12ου καὶ 13ου αἰῶνος, ὑπὸ τὸ περίφημον πρόβλημα τῶν γενικῶν ἐννοιῶν, ἢ ἐννοιῶν περὶ σύμπαντος (*universalia*). Αἱ γενικαὶ ἐννοιαὶ θεωροῦνται: 1) ἀνεξάρτητοι τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων (*universalia a se*), 2) ἐξηρημέναι ἐκ τούτων (*universalia in re*), 3) ὡς μήτε εἰς τὰ ἀντικείμενα, μήτε ἐκτὸς τούτων ὑπάρχουσαι, ἀλλ' ὡς ἐξ ἐπιδράσεων ἰδιότροποι ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς, ὡς ὀνομασίαι, *nomina rerum voces* (*universalia post rem*).

13. Ἡ ψυχολογία ὑπὸ τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν.

Ἐκτῶν τριῶν τούτων ἀντιλήψεων ἡ πρώτη μὲν ἀκολουθεῖ τὴν Πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἡ δευτέρα δὲ τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ τρίτη ὅμως προβάλλει ὡς νέα ὑπὸ τὸ ὄνομα Νομιναλισμὸς καὶ προέρχεται ἐξ ἐμβάθυνσεως εἰς τὰ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν, εἰς ἣν ἀποδίδεται ἡ ἰδιότης ἐνοποιήσεως πολλαπλῶν φαινομένων ἐν τῇ συνειδήσει. Ὁ Νο-

μναλισμὸς ἀναγνωρίζων ὡς ψυχικὰς αἰσθήσεις τρεῖς δυνάμεις, ἦτοι intellectus, ratio καὶ mens καὶ παραδεχόμενος ἐνωτικὴν δι' αὐτῶν ἐνεργειαν ἐν τῇ συνειδήσει σχηματίζει γενετικὴν τινα ψυχολογίαν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν μυστικισμόν, ἔχουσαν ὑπ' ὄψιν τὴν θεωρίαν, ἀντίληψιν καὶ γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω δὲ Johannes Salisbury (1150 μ. Χ.) παρακολουθεῖ τὴν γένεσιν καὶ τὸν σχηματισμὸν τῶν φαινομένων τῆς συνειδήσεως. Βασίς τούτων θεωρεῖ τὴν ὕλικὴν ἀντίληψιν καὶ εὐρίσκει ὅτι κατὰ τὸ αἰσθημα μέσο λαβεῖ ἤδη κρίσις τις δυνάμει τῆς ὁποίας διακρίνομεν ἰσχυρὸν καὶ ἀδύνατον ἦχον λ. χ. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι καὶ τὸ ἀπλούστατον αἰσθημα ἀκόμῃ ἀποτελεῖ πνευματικὴν λειτουργίαν, ἔσωθεν προερχομένην. Αἱ παραστάσεις δὲ ὡς τοιοῦτον ἐπίσης πνευματικὸν φαινόμενον στρέφονται ὄχι μόνον πρὸς τὸ παρελθόν, ὁπότε πρόκειται περὶ κρίσεων καὶ συλλογισμῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ μέλλον, ὁπότε προκύπτουσι εὐαρέσκεια καὶ δυσαρέσκεια, ἦτοι συναισθημάτων. Ἐκ τοιούτων δὲ συναισθημάτων προκύπτουσι αἱ τάσεις καὶ ἐπιθυμίαι, ὅσον καὶ ἡ γνῶσις. Ταῦτα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐνεργειαν τῆς ψυχῆς (τὴν βούλησιν) φέρουσι τὴν σοφίαν καὶ τὴν γνῶσιν τοῦ θεοῦ. Ἐπομένως ὡς πρὸς τὰς γενικὰς ἐννοίας (universalia) φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὰς ἐξ ἐπιδράσεως πνευματικῆς λειτουργίας ἐν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ ὄχι εἰς τὰς ἔσωθεν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἐρχομένας ἐπιδράσεις. Ἡ ψυχὴ κατὰ τοὺς Νομιναλιστὰς κατέχει ἐν τῷ σώματι τὰς τρεῖς κοιλότητας (folliculi) τοῦ λεπτοτέρου τῶν ὀργάνων τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπου ἀναφέρονται αἱ ἀρχαὶ τῆς ζωῆς (principalitas vitae), sensus (αἰσθησις) καὶ (motus) κινήσις. Ἐκάστην τῶν δυνάμεων τούτων ἐρευνᾷ κατὰ τὰς ιδιότητας καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὅστις, ὅπως ὁ Ἀβγουστίνος, εἰς τὴν βούλησιν ἀποδίδει τὰς ιδιότητας τοῦ βουλευέσθαι, κρίνειν, κινεῖσθαι, χρᾶσθαι κλπ.

14. Ψυχολογικαὶ θεωρίαι τῶν Ἀράβων καὶ τῶν ἰατρῶν.

Συγχρόνως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς Χριστιανικῆς περιόδου ἐξελλίσσεται καὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τοιαύτη διὰ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ καὶ τῶν ἰατρῶν (Γαληνοῦ) καλλιεργοῦσι φυσιολογικὴν τινα καὶ μεταφυσικὴν ψυχολογίαν. Οἱ σοφοὶ τῶν Ἰουδαίων ἀντιπροσωπεύουσι τὰς περὶ κινήσεως καὶ ψυχικῆς ἐνεργείας θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τὰς φυσιολογικὰς θεωρίας περὶ ἐγκεφάλου τοῦ Γαληνοῦ. Ἐκ τῶν Ἀράβων δὲ, ὁ Avicena (980—1037) παρουσιάζει παραλλαγὰς παρα-

δεχόμενος κίνησιν (ζῳα) καὶ ἀντίληψιν (ἄνθρωπος) ὡς ιδιότητος τῆς ψυχῆς. Τὴν ἀντίληψιν ἐξαρτᾷ ἐκ τῶν πέντε αἰσθησέων, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰς ὁποίας φαντάζεται καὶ πέντε ἐσωτερικὰς παρομοίας λειτουργίας, ὅπως τὴν *imaginatio* (φαντασίαν), *vis cogitativa* (διανόησιν) *vis æsthetica*, *vis memorialis*, *opus egregium* κτλ. Ὁ Alhazen περίφημος διὰ τὰς ἐπιστημονικὰς του ἐρεῦνας ἐν τῇ ὀπτικῇ, ἀνακαλύπτει τὸν συναισθηματικὸν τόνον τοῦ αἰσθήματος διὰ τοῦ ἀδυνάτου, μέσου καὶ ἰσχυροῦ ἐρεθισμοῦ τοῦ φωτὸς ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἀποδίδει διακριτικὴν δύναμιν (κρίσιν) εἰς τὸ αἰσθημα διὰ τῆς ἐρεύνης τῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων χρώματος, χώρου καὶ τόπου, ὁμοιότητος καὶ διαφορᾶς. Ἀνακαλύπτει ἐπίσης ὅτι κατὰ τὰ ἐπαναλαμβανόμενα αἰσθήματα βοηθεῖ εἰς τὴν πλήρη ἀντίληψιν ἢ μνήμη. Οὕτω ἀναπτύσσει θεωρίαν περὶ ἀφθμοιώσεως αἰσθημάτων καὶ παραστάσεων. Ἐνδιαφερόσας ὅμως ἐπίσης θεωρίας ἀναπτύσσει, περὶ τοῦ ὑποσυνειδήτου (καὶ αὐτὸ τὸ γήπιον ἐκ δύο μῆλων δύναται νὰ ἐκλέξῃ τὸ καλλίτερον κλπ.) καὶ περὶ μεταδόσεως τοῦ ἐρεθισμοῦ διὰ τῶν νεύρων. Ἡ τοιαύτη φιλοσοφία τέλος τῶν Ἀράβων ἀναπτυσσομένη εἰς τὸ τελειότερον διὰ τοῦ Averroes (1126—1198) παρουσιάζει τὴν παραλλήλως πρὸς τὴν Χριστιανικὴν φιλοσοφίαν συμβῆσαν ἐξέλιξιν τοῦ ὕλισμοῦ. Ἡ μεταφυσικὴ τῶν Ἀράβων διδάσκει ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ κόσμου (ζωῆς καὶ φύσεως) τὸ αἰωνίως γίνεσθαι. Τούτου ὅμως βάσιν ἀποτελεῖ ἡ ὕλη. Τὸ γίνεσθαι ἐν τῇ ζωῇ ἔχει βάσιν καὶ αἰτίαν τὴν ὕλην καὶ τὸν σωματικὸν ὀργανισμόν. Αἱ ψυχὰι τῶν ἀτόμων γεννῶνται καὶ ἀφανίζονται. Ἐχουσιν ὅμως καὶ αὐταὶ καὶ ἡ ὕλη ὡς αἰτίαν, ἐνωτικὴν τινα δύναμιν, τὸ ἀθάνατον πνεῦμα ἢ διανόησιν, ἢ ὁποία προκύπτει ἐξ ἄλλου τινος ἀνωτέρου κόσμου, εἰς ὃν αἱ ψυχὰι ἔχουσι διάφορον θέσιν.

15. Νεώτεραι σχολαστικαὶ ψυχολογικαὶ θεωρίαι.

Ἡ ψυχολογία τῶν σχολαστικῶν φιλοσόφων ἐπηρεάσθη βεβαίως ἐκ τοιούτων θεωριῶν, ὅπου δὲν ἀντέκειντο πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἀλλὰ ἡ σπουδαιότερα ἐπίδρασις τῶν Ἀράβων προήλθεν ἐκ τῆς διαδόσεως τῶν θεωριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὃν ὀλίγον ἐγνώριζον ἐν τῇ Λύσει οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι τῆς Χριστιανικῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ σχολαστικισμοῦ. Διὰ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων λαμβάνει ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία ἑτέραν ἀνάπτυξιν καὶ αἱ πλατωνικαί, νεοπλατωνικαὶ καὶ αἱ θεωρίαι τοῦ Ἀβγουστίνου διαφοροτρόπως μεταλλάττονται.

Thomas ὁ Aguinatus (1225—1274) βαθεῶς γνώστης καὶ με-

λειτητής τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ σημαίνων πατὴρ τῆς καθολικῆς ἐκκλη-
σίας, ἐπιχειρεῖ νὰ συμβιβάσῃ τὰς ψυχολογικὰς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέ-
λους καὶ τοῦ Ἀβγουστίνου, φέρει δὲ εἰς φῶς νέας ἀντιλήψεις. Περαιδέ-
χεται δῆλαδὴ μορφὰς καθαρὰς καὶ ἀσωμάτους (θεός, ἄγγελοι) καὶ μορ-
φὰς ἐνδημούσας εἰς τὸ σῶμα. Ἡ ψυχὴ εἶναι κατωτέρα μὲν τῶν καθα-
ρῶν μορφῶν (διὰ τοῦτο καὶ ἀθάνατος), ἀνωτέρα δὲ ὡς τῶν ἐνδημου-
σῶν, ἀποτελοῦσα διὰ τοῦτο μέσην τινα κατάστασιν μεταξὺ τοῦ πνευμα-
τικοῦ καὶ τοῦ ὕλικου κόσμου καὶ συνδέουσα ἀμφοτέρους (μικρόκοσμος).
Ὡς ἐκ τῆς διπλῆς ἐμφανίσεώς της ἡ ψυχὴ ἔχει καὶ δυνάμεις, ἀφ' ἑνὸς
μὲν πνευματικὰς τὴν διανόησιν καὶ τὴν βούλησιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὕλικὰς
τὴν αἰσθῆσιν καὶ τὰς ὀρμὰς. Ἡ δὲ πρὸς τὸ σῶμα σχέσις αὐτῆς εἶναι
ὁποία ἡ τῆς μορφῆς πρὸς τὴν ὕλην. Διανόησις καὶ βούλησις εἶναι ἕν
καὶ τὸ αὐτὸ, καὶ διακρίνονται μόνον ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς ἐνεργείας
καὶ διὰ τοῦ τρόπου τῆς ἐπιδράσεως τῆς ψυχῆς ἐπὶ τῆς ὕλης. Ἐχουσι
πνευματικὴν ἐλευθερίαν καὶ θέτουσι σκοπούς, λειτουργοῦσι δὲ διὰ τῶν
αἰσθησέων ἐξ ὧν μεταφέρονται ἐντυπώσεις εἰς τὴν ψυχὴν, τὰς ὁποίας
ἐπεξεργάζονται διανοητικῶς καὶ λογικῶς (Προβλ. *Sucunna The-
ologica* P. I.)

Ὅπως ἡ διανόησις ἐξ αἰσθημάτων, ἐντυπώσεων καὶ παραστάσεων
προκαλεῖται, οὕτω καὶ αἱ τάσεις προέρχονται ἐξ ὕλικῶν συναισθημάτων
καὶ βουλευομένης βουλήσεως. Εἰς τὰ ὕλικὰ συναισθήματα καὶ τὰς ὀρ-
μὰς βασιζονται τὰ πάθη, εἰς τὰ ὁποία διακρίνεται μὲν κρίσις τις, ὁ χα-
ρακτήρ των δὲ παραμένει πάντοτε φυσιολογικός (*Sucunna Theolo-
gica* I 2 qu 22). Ὅ,τι ἀναγνωρίζομεν ὡς ἀγαθόν, εἰς τοῦτο στρέφε-
ται κατ' ἀνάγκην καὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν διὰ τῆς βουλήσεως, ὡς διανοητικῆς
ἐνεργείας. Ἡ τάσις δὲ καὶ ἡ διαρκὴς βούλησις, ὁ Ἔρως, διὰ τοῦ ὁποίου
ὁ ἄνθρωπος τείνει διαρκῶς νὰ ὑπερβῇ τοὺς περιορισμοὺς εὐρίσκει πλήρη
ἱκανοποίησιν εἰς τὸν θεόν. Οὕτω ἔχομεν διὰ τοῦ Θωμᾶ Ἀκουίνάτου
τὴν πίστιν ἐκ παραλλήλου καλλιεργουμένην πρὸς τὴν γνῶσιν, καὶ τὴν
ἀρχὴν χωρισμοῦ τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοῦ ἄλλου. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ πράγματι
χωρίζεται τὸ θρησκευτικὸν δόγμα ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς γνώσεως.
Τὸ πρῶτον περιέρχεται εἰς ὑπερφυσικὴν σφαιρὰν παραδεδεγμένην ἐπὶ
τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν Ἀποστολικῶν καὶ πατε-
ρικῶν διδασχῶν, ἡ δ' ἐπιστήμη χαράσσει νέαν ὁδὸν τῆς ἐμπειρίας. Ἐμ-
πειρικὴν τινα νέαν ἐπιστημονικὴν μέθοδον ἀναζητεῖ ὁ Roger Bacon
(1294 μ. X.) διὰ νὰ ἀντικαταστήσῃ διὰ ταύτης εἰς Διαλεκτικὴν. Ὑπὸ
τὴν ἐπίδρασιν δὲ τῶν Ἀράβων καὶ δὴ τοῦ Alhazen ἐρευνᾷ τὰ αἰ-
σθήματα καὶ καταλήγει εἰς συνδέσεις παραστάσεων, ὡς εὐρίσκει κατὰ

τὴν γένεσιν αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων. Τῇ βοηθείᾳ παραστάσεων λέγει αἱ ἐξ αἰσθημάτων ἐντυπώσεις γίνονται καταληπταί, ὥπως λ. χ. ἡ ἔννοια τοῦ βάθους διὰ τῆς ὁράσεως. Ὁ Denis Scotus (1308 μ. Χ.) ἐκ τῆς σχολῆς τῶν Φραγκισκανῶν ἐπίσης ἐμπειρικῶς ἐργαζόμενος, ἀποδίδει εἰς τὸ σῶμα μεγίστην σημασίαν διὰ τὸν ψυχικὸν βίον, παραδεχόμενος ὅτι ἡ αἰσθησις, ἡ βίασις τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, προέρχεται ἐξ ἐνεργείας τοῦ Ἐγὼ καὶ τῆς ἐπίδρασεως ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου. Οὕτω προκαλεῖται διανοητικὴ λειτουργία καὶ ἡ βούλησις, ἡ ὁποία ἐλευθέρως κατευθύνεται πρὸς ὅ,τι νομίζεται ἀγαθόν. Ὁ William of Ockham (1347 μ. Χ.) μάλιστα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Νομιναισμοῦ παραδεχόμενος τριπλὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς, ἦτοι, intellectio-nis (παραστάσεις), actus voluntatis (βούλησις) καὶ συναισθήματα, διατείνεται ὅτι ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου δὲν προκυλοῦνται εἰκόνες, μήτε ἐντυπώσεις, ἀλλὰ σημεῖα τῶν ἀντικειμένων, σύμβολα. Τοιαῦτα σύμβολα δίδονται παρὰ τῆς συνειδήσεως καὶ εἰς τὰς περιουσίας διὰ λέξεων προφορικῶς (signa vocalia) ἢ γραπτῶς (signa scripta). Κατὰ τάλλα ἢ ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι παρὰ θρησκευτικὴ, αἰσθητικὴ καὶ διανοητικὴ. Ὁ δὲ Ἰωάννης Μπουριντιάν προχωρῶν ἐπιχειρεῖ νὰ καθορίσῃ τὰς ἀντιθέσεις δὲ ὧν προκαλοῦνται τὰ αἰσθήματα, τὴν στενότητα τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν ἔντασιν τῶν συναισθημάτων, τὴν βούλησιν τέλος καὶ τὰ κατ' αὐτήν.

16. Ἡ ψυχολογία περὶ τὰ τέλη τοῦ Μεσαίωνος καὶ πρὸ τῆς Ἀναγεννήσεως.

Ἡ ἐνότης τῆς Χριστιανικῆς φιλοσοφίας διὰ τοῦ ἐμπειρισμοῦ τῆς σχολαστικῆς περιόδου εἶχε διασπασθῆ. Ἡ θρησκεία ἐχωρίσθη ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην κατὰ βιάσις. Ἐνῶ δ' ἐκείνη ἐσωστηματοποιεῖτο εἰς θεολογίαν, αὕτη ἀπὸ τῆς ἀπλῆς ἐμπειρίας προσέτρεξεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Τρεῖς κατευθύνσεις διακρίνονται ἐν τῇ ψυχολογίᾳ κατὰ τὴν μετὰ τὸν σχολαστικισμόν ταύτην περίοδον: ὁ ἀριστοτελισμός, φυσικο-βιολογικαὶ θεωρίαι περὶ ψυχῆς ἐπὶ τῇ βίᾳσι τῆς στοιχείας φιλοσοφίας, καὶ ὁ μυστικισμός διὰ τῆς ἀναπτύξεως ψυχολογικῶν ἀντιλήψεων ἐπὶ τῇ βίᾳσι τῆς νεопλατωνικῆς φιλοσοφίας.

Ὁ ἀριστοτελισμός, ὡς ἀνάγκη ἐπιστημονικῆς στηρίξεως τῆς ἐμπειρίας, ὁρμᾷται πάντοτε ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη διανοήσις ἐξαρτᾷται ἐκ τῶν περιουσιῶν καὶ ἐντυπώσεων, ἀνευ τῶν ὁποίων ὁ νοῦς θὰ ἀπετέλει κενόν τι. Τοῦτου δ' ἕνεκα καὶ ὁ νοῦς ὑπάκειται εἰς τὸν θάνατον, ὥπως καὶ αἱ αἰσθήσεις, ἀθάνατόν τι δὲ πνεῦμα δὲν εἶναι δυνα-

πὸν νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας, ἡ ὁποία ἀσχολεῖται εἰς τὰς συνεχομένας δυνάμεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Οὕτω διδάσκει ὁ κορυφαῖος τῆς κατευθύνσεως ταύτης **Pietro Pomponazzi** (1516 μ. Χ.) «*De immortalitate animæ*». Κατὰ τὰλλα δὲ ἀκολουθοῦνται πιστῶς αἱ θεωρίαι τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς καταγίνεται καὶ ἡ δευτέρα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς στοικῆς φιλοσοφίας κατεύθυνσις, ἀπὸ ὑλιστικῆς καὶ βιολογικῆς ἀπόψεως. Ὁ **Παρακέλσος** (1493—1541) διδάσκει ὅτι ὁ ἀνθρώπος ζῆ ὑπὸ τρεῖς ἐνότητες, διὰ τῆς ἐνότητος τῶν στοιχείων, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὸ σῶμα του, διὰ τῆς ἐνότητος τῶν ἀστέρων ἐξ ὧν ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς (φυσικοὶ νόμοι!) καὶ διὰ τοῦ θεοῦ, ὅστις ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν αὐλὸν ψυχὴν. Μετὰ θάνατον ἕκαστον τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μερῶν ἐνοῦται πρὸς τὰ ὅμοια αὐτῷ στοιχεῖα. Τὸ σῶμα πρὸς τὴν ὕλην, ἡ ζωϊκὴ ἀρχὴ πρὸς τοὺς ἀστέρας καὶ ὁ νοῦς πρὸς τὸν Θεόν. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀρχῶν τῆς ζωῆς ἡ πρὸς τοὺς ἀστέρας σχέσις θεωρεῖται αἰτία τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, ἥτοι τῶν παραστάσεων καὶ φαντασίας (*imaginatio*) καὶ τῆς φυσικῆς ἐπιδράσεως (*illuminatio naturalis*). Τοιαύτην τριπλῆν ἀρχὴν παραδέχεται καὶ ὁ **Bernardino Telesio** (1566 μ. Χ.) καταγινόμενος καὶ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἐγκεφαλικῶν κοιλοτήτων καὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ νευρικοῦ συστήματος εἰς τὸ σῶμα, ἀκολουθῶν κατὰ τὴν θεωρίαν παθῶν καὶ συναισθημάτων τὴν στοικῆν φιλοσοφίαν. Ἡ ἔκφρασις *imaginatio* (φαντασία) τῶν στοικῶν ἀποτελεῖ εἰς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην τὸ κύριον χαρακτηριστικόν, ὅπως βλέτομεν καὶ εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῶν **Campanella** (1591 μ. Χ.), **Giordano Bruno** κ. ἄ.

Ὁ μυστικισμὸς καὶ νεοπλατωνισμὸς ἐκ παραλλήλου ἀναπτυσσόμενος τηρεῖται πιστῶς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐμβαθύνσεως εἰς τὰ καθ' ἑαυτὸν καὶ εἰς τὴν διὰ τοῦ μέσου τούτου ἔρευναν τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ὁ **Ekhardt**, ὁ **Joh. Taulerus**, **Ficinus Pico** ἐκ **Mirandola** καὶ **Iakob Böhme**, ἀναχωροῦσιν ἐκ τῆς ἐνότητος τῆς συνειδήσεως, ἣν χαρακτηρίζουσιν ὡς θεῖον φῶς καθοδηγοῦν πρὸς τὸν θεόν. Πάντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα παράγονται διὰ τοῦ φωτὸς τούτου καὶ δι' αὐτοῦ ἡ βούλησις καὶ ἡ διανόησις ἀνέρχεται πρὸς τὸ αἰώνιον καὶ θεῖον φῶς. Θεὸς καὶ ἀνθρώπος εἶναι πνευματικῶς ἐν καὶ τὸ αὐτό. «Ἐὰν δὲν ὑπῆρχον ἐγὼ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ καὶ ὁ θεὸς» λέγει ὁ **Böhme**.

Τὸν μυστικισμὸν τοῦτον εὐρίσκομεν ὑπὸ διάφορον ἐκδοχὴν ἐν συνδυασμῷ πρὸς Ἀριστοτελικὰς ἀρχὰς εἰς τοὺς μεταρρυθμιστὰς. Ὁ **Melanchthon** ἀκολουθῶν τὴν σύγχρονόν του τάσιν πρὸς ἐμβαθύνσιν εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ὑπεβάλλετο εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθε-

ρίας τῆς βουλήσεως, ἀσχολεῖται εἰς τὴν ψυχολογίαν του τόσο εἰς τὸ πρόβλημα περὶ ἀθανασίας ψυχῆς, ὅσον καὶ εἰς τὸ περὶ ἐλευθέρου βουλήσεως. Ἡ συστηματοποίησης ὁμοῦ τούτων ἐν τῇ προτεσταντικῇ ψυχολογίᾳ ἐγένετο τῇ βοήθειᾳ τοῦ Ἀριστοτέλους. Διὰ τοῦτο ἡ ψυχολογία τοῦ Μελάγχθου εἶναι πλήρως ἀριστοτελικῶν ἐννοιῶν. Αἱ περὶ θρηπτικῆς καὶ αἰσθητικῆς ψυχῆς θεωρίαι τοῦ Ἀριστοτέλους λαμβάνουσιν ἐν ταῦθα κεντρικὴν θέσιν καὶ ἐρμηνεύονται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἰσχυουσῶν ἐν γένει ἀντιλήψεων περὶ κόσμου καὶ ζωῆς. Ὁ Μελάγχθου ἐριστῶ κυρίως τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν περὶ πνεύματος (spiritus) θεωρίαν καὶ διακρίνει ζωικὸν πνεῦμα (spiritus vitalis) μὲ κέντρον τὴν καρδίαν, ἐξ ἧς κατόπι εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἐξαγνίζεται καὶ μεταβάλλεται εἰς spiritus animalis (ψυχὴν). Τὸ πνεῦμα τοῦτο ἀποτελεῖ μέσην κατάστασιν μεταξὺ αἰθέρου καὶ ὕλικου κόσμου καὶ ἀρχὴν τῆς ζωῆς ἢ μορφὴν τῆς ὕλης. Ἡ ἀθάνατος πνευματικὴ οὐσία, ἡ διανόησις, εἰς ἣν ἀνήκει καὶ ἡ μνήμη, εἶναι παθητικὴ μὲν ἐπ' ὅσον καταλαμβάνει καὶ προσλαμβάνει, ἐνεργητικὴ δὲ ἐπ' ὅσον ἐφορεύει καὶ τακτοποιεῖ τὰς ἐνδιαθέτους αὐτῆς ἐννοίας γενικῆς φύσεως καὶ τὰς περὶ θεοῦ. Οὕτω ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιδρᾷ καὶ ἐπὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ὅπως διὰ τοῦ Θωμᾶ Ἀκουίνάτου εἰς τὴν ψυχολογίαν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Ἡ κατεύθυνσις δὲ πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν ἐπιστήμην ἐν τῷ συνόλῳ τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐπιστημῶν ἐν γένει ἐξακολουθεῖ θαυδαία πρὸς τὴν ἀναγέννησιν. Αἱ ἀρχαὶ τοῦ Ἰθου αἰῶνος παρουσιάζουσι παραμέλησιν τῆς μεταφυσικῆς ψυχολογίας, ἢ μᾶλλον τῶν μεταφυσικῶν ἀπαγωγικῶν μεθόδων καὶ ἐνδελεχῆ καλλιέργειαν τῆς ἐμπειρίας. Αἱ αἰτιώδεις σχέσεις τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων, τοῦ ἔξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, τῶν στοιχείων τῆς συνειδήσεως ἀποτελοῦσιν ἐκ νέου ζητήματα τῆς ψυχολογίας, ὅχι πρὸς τὸν σκοπὸν ἐρεῖνης τοῦ τρόπου τῆς διανοητικῆς λειτουργίας καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς γνώσεως—ὅπως εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας—ἀλλὰ πρὸς τὸν σκοπὸν ἐρέσεως τῶν νόμων, κανόνων καὶ αἰτίων τῶν φαινομένων τῆς συνειδήσεως, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους. Ἦδη ὁ Λουδοβίκος Βΐβες (1538 μ. Χ.) ἀπαξιοῖ νὰ ἀσχολῆται εἰς τὸ ζήτημα τῆς ψυχικῆς οὐσίας, θεωρῶν ἀντικείμενον τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης ὅχι τὸ τί εἶναι ἡ ψυχὴ, ἀλλὰ ποίας ἰδιότητος αὐτὴ ἔχει καὶ πῶς ἐκδηλοῦται καὶ ἐπιδρᾷ. Ἐκ τῶν φαινομένων καὶ τῆς συσχέτισεως αὐτῶν ἐπαναφέρει τὴν ἀριστοτελικὴν θεωρίαν περὶ συνδέσεως τῶν παραστάσεων, ὃ δὲ Francis Bacon ἐκ τοῦ μηχανισμοῦ τῶν παραστάσεων παράγει τὴν μνήμην, φαντασίαν καὶ διανόησιν.

Τὸ σύνολον τῶν περὶ κόσμου καὶ ζωῆς ἀντιλήψεων διὰ τῆς καλλι-

εργείας τῆς γνώσεως καὶ ἐπιστήμης ἀνεξαρτήτως πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ θεολογίαν λαμβάνει νέαν τροπὴν ἐρεύνης τῆς φύσεως καὶ μετὰ ταύτης καὶ τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς. Αἱ ἀλήθειαι τοῦ Χριστιανισμοῦ περὶ ἀπείρου καὶ αἰωνίου καὶ σχέσεως τούτων πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὡς μικρόκοσμον κεκτημένον τὴν ἐνότητα ἀντιλήψεων ὑπὸ τὸ φαινόμενον τῆς συνειδήσεως, καλλιεργοῦνται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπιστημονικῶν μεθόδων τῆς ἐμπειρίας καὶ τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς περιόδου. Αἱ πατερικαὶ ὁπῶς καὶ αἱ σχολαστικαὶ καὶ μεσαιωνικαὶ ἀντιλήψεις ἀνήκουσι πλέον εἰς τὸ παρελθόν, ἢ δὲ νέα ἐποχὴ τῆς ἀναγεννήσεως κληρονομήσασα τὴν ἔννοιαν τοῦ συνόλου καὶ τῆς ἀλληλεξαρτήσεως τῶν ὄντων ἐκ τούτου ἐπιδίδεται εἰς τὴν ἔρευναν τὴν κατ' αὐτὸ ὄχι διὰ τῶν σχολαστικῶν μεθόδων καὶ τῆς μεταφυσικῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς παρατηρήσεως, τῆς περιγραφῆς καὶ τῆς ἐπὶ τῇ βάσει τούτων ἐρμηνείας τῶν γεγονότων καὶ τῶν φαινομένων.

ΜΕΡΟΣ Δ΄.

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗΝ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΝΕΩΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

17. Γενικαὶ κατευθύνσεις καὶ τροπαὶ τῶν ψυχολογικῶν θεωριῶν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Ἡ ἀναγέννησις χαρακτηριζομένη κυρίως διὰ τοῦ χωρισμοῦ τῆς θρησκείας καὶ τοῦ δόγματος ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης ἀφ' ἑνὸς καὶ διὰ τῆς ἀναπτύξεως ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῶν μεθόδων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ἀφ' ἑτέρου, φέρει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὴν ἀνάπτυξιν θεωριῶν περὶ σύμπαντος μὲν καὶ τῆς ἐνούσης τὰ πάντα ἀρχῆς, περὶ συνειδήσεως δὲ ὡς ἐνωτικῆς πάντων τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ ἐκδηλώσεων βίσεως.

Ἡ ψυχολογία ἀκολουθοῦσα καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὴν ἐν γένει ἐξέλιξιν τῶν περὶ κόσμου καὶ ζωῆς ἀντιλήψεων καὶ τῶν θεωριῶν, παρουσιάζει ἐν τῇ προόδῳ τῆς τὰ γενικὰ τῶν κατὰ τὴν ἀναγέννησιν ἀντιλήψεων καὶ θεωριῶν χαρακτηριστικά. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται ἀναχωροῦσαι ἐκ τῆς συνεχούσης τὰ πάντα ἐννοίας τοῦ Θεοῦ, ἐμφανίζουσιν ἐν τῷ σύμπαντι ἀπειρίαν κόσμων (G. Bruno, N. Kusanus) σχέσιν ἔχόντων πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀλληλεπιδρόντων. Δὲν ὑφίσταται τῶρα πλέον ἀντίληψις περὶ ἰδιαιτέρου τινὸς κόσμου ἰδεῶν, ἢ περὶ ἀνωτάτης τινὸς οὐσίας κατὰ Πλάτωνα, οὔτε θεωρία περὶ ἄλλης τινὸς αἰτίας τῆς κινήσεως, ὅπως ἐπρέσβευεν ὁ Ἀριστοτέλης, οὔτε ἀντίληψις τις περὶ Θεοῦ ἑτέρου τοῦ ἐν τῇ λειτουργίᾳ τοῦ σύμπαντος καὶ διὰ ταύτης ἐκδηλουμένου. Τὸ τοιοῦτον σύμπαν κατὰ τὰς ὑποδιαιρέσεις αὐτοῦ καὶ τὰς μορφάς, ὡς καὶ κατὰ τὰς κινήσεις καὶ τὰς ἀλληλεπιδράσεις προκαλεῖ τὴν ἐμβάθυνσιν τῆς ἐπιστήμης διὰ τῆς παρατηρήσεως, διὰ τοῦ πειράματος

καὶ διὰ τοῦ μαθηματικοῦ ὑπολογισμοῦ, ἦτοι τῆς λογικῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἐκ πείρας γιγνομένων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἐνῶ αἱ πρῶται ἀστρονομικαὶ παρατηρήσεις καὶ τὰ φυσικὰ πειράματα ἐπιβάλλουσιν τὸ κατ' ἀρχὰς τὴν ἀναγνώρισιν ἰδιωτήτων ἐμφύτων (spiritus animalis) ὡς αἰτίων πάσης διαμορφώσεως καὶ κινήσεως τῶν ὄντων, σὺν τῷ χρόνῳ ἀνακαλύπτεται ἡ αἰτία τῆς κινήσεως εἰς τὴν ἔλξιν καὶ τὸ βῆρος τῶν σωμάτων. Ὁ Κοπέρνικος (1473—1543) ἀκολουθῶν τὰς περὶ κινήσεως τῆς γῆς θεωρίας τῶν Πυθαγορείων καὶ τοῦ Ἀριστάρχου ἐκ Σάμου παραδέχεται τὴν κίνησιν τῆς γῆς περὶ τὸν ἥλιον, ὁ Κέπλερ (1571—1630) συνέχίζων, ἀνικαλύπτει τὴν ἑλλειψοειδῆ κίνησιν τῶν πλανητῶν καὶ τὴν ἀδρόνειαν τῶν σωμάτων καὶ ὁ Γαλιλαῖος (1564—1642) ἐρευνᾷ τὰς μηχανικὰς σχέσεις καὶ τὰ κατὰ τὴν ὁμοιόμορφον κίνησιν τῶν σωμάτων. Τὰς θεωρίας ταύτας συμπληροῖ καὶ ἀναπτύσσει ὁ Νεύτων (1642—1727). Ἡ dogma ἰσχυροταυμία (kurantis) τῶν προγενεστέρων καὶ αἱ περὶ spiritus animalis θεωρίαι καταρρίπτονται καὶ εἰς τὴν θέσιν των ἔρχονται αἱ μηχανικαὶ ἔξ ἀλληλεπιδράσεως θεωρίαι περὶ κινήσεως καὶ δυνάμεως ἐν τῇ ὕλῃ. Ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως καὶ ἀλληλεξαρτήσεως ταύτης παράγονται αἱ μορφαὶ καὶ οἱ τῆς ὕλης μετασχηματισμοί, οἱ προκύπτοντες ἐκ νόμων φυσικῶν καὶ ἀπαραφύτων μόνην αἰτίαν τῶν ὄντων αποτελούντων, οὐδεμίαν ἑτέραν σκοπιμότητα ἐνεχόντων καὶ παρ' αὐθενδὸς διαφόρου πρὸς τὸν συνολικὸν κόσμον προσδιοριζομένων. Ἡ ἄρσις αὕτη τῆς σκοπιμότητος ἐνταπίζει τὸν Θεὸν εἰς τὸ σύμπαν καὶ δημιουργεῖ τὸν πανθεισμόν, καταργεῖ ἐπομένως τὴν περὶ Θεοῦ θρησκευτικὴν ἢ μεταφυσικὴν θεωρίαν. Ὅπως δὲ ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως ἐν τῇ φύσει προκύπτουσι φαινόμενα φυσικὰ, οὕτω ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων καὶ τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ γίνεται προσπάθεια νὰ παρηχθῶσι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τῶν ὁποίων ἡ αἰτία δὲν ἀναζητεῖται εἰς οὐσίαν ψυχικὴν, ἀλλ' εἰς τὰς ἀλληλεπιδράσεις ταύτας διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ πειράματος. Οὕτω ἐκδηλοῦται ὁ ὕλισμός τῶν νεωτέρων χρόνων ὑποβάλλων τί τε ψυχικὰ καὶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα εἰς τὴν αὐτὴν μέθοδον παρατηρήσεως καὶ ἐρεῦνης, ὅπως καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ ἀντικείμενα, διεκδικῶν τὴν νίκην πρὸς τὴν μεταφυσικὴν καὶ τὸν ἰδεαλισμόν. Ἡ φύσις ἀποτελεῖ ἀρχὴν καὶ τέλος, σύνολον καὶ ὑποδιαίρέσεις αὐτοῦ, ἰδιοτρόπους ἐμφανίσεις εἰς τοὺς διαφόρους ὀργανισμούς. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ ἐπίσης ἰδιοτρόπον φυσικὴν ἐκδήλωσιν καὶ ὄχι ξένην πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸ σύμπαν οὐσίαν. Ἡ παρατήρησις δὲ καὶ ἡ παρακολούθησις τῶν ἰδιωτήτων αὐτῆς δύνανται κατὰ τὸν Λουδοβικὸν Βίβες νὰ ὀδηγήσουσιν εἰς τὸν σχηματισμὸν ἀλη-

θοῦς περὶ αὐτῆς ἐννοίας. Ἡ ἐπιστημονικὴ δ' αὕτη παρατήρησις συνίσταται κατὰ τὸν Γαλιλαῖον εἰς ἀνάλυσιν τῶν συνθέτων καταστάσεων εἰς τὰ τελευταῖα αὐτῶν στοιχεῖα καὶ αἷτια καὶ εἰς τὸν σχηματισμὸν (σύνθεσιν) παντὸς συνθέτου ἐκ στοιχείων. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ψυχολογία τῆς περιόδου ταύτης ὡς ἐπιστήμη τῶν αἰτιωδῶν σχέσεων τῶν ψυχικῶν φαινομένων καταγίνεται, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰς σχέσεις ἑξωτερικῶν ἐπιδράσεων καὶ ψυχικῶν φαινομένων, ἀφ' ἑτέρου δ' εἰς τὰ ἀποτελοῦντα τὴν συνειδήσιν στοιχεῖα διὰ τὴν μορφώσιν φυσικοῦς νόμους τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς περιόδου ταύτης δὲν ἐμφανίζεται ἡ ψυχολογία ὡς αὐτοτελὴς ἐπιστήμη, ἡ λειτουργία ὅμως τῆς διανοήσεως, τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως καὶ ὁ τρόπος τοῦ σχηματισμοῦ τῆς γνώσεως, ἀπασχολοῦντα τὴν φιλοσοφικὴν ἐπιστήμην φέρουσι μέχρις ἀναπτύξεως θεωριῶν καὶ περὶ τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν τῶν ψυχικῶν φαινομένων.

Οὕτω παρουσιάζεται ὁλόκληρος ἡ ψυχολογία πάλιν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς φιλοσοφίας ὄχι μόνον χάριν ἀναπτύξεως τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ διὰ πρακτικοῦς σκοποῦς, ὅπως βλέπομεν εἰς τοὺς θρησκευτικοῦς μεταρρυθμιστάς, τοὺς Ἰησοῦιτας καὶ εἰς τὰς περὶ ἀγωγῆς θεωρίας τοῦ Michel de Montaigne.

Ἡ ψυχολογία αὕτη τῶν νεωτέρων χρόνων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀναγεννήσεως, διαφέρει τῶν θεωριῶν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πρῶτον διότι ἀντὶ τῆς λειτουργίας τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς διανοήσεως ἔχει ὑπ' ὄψιν τὴν ἔρευναν τῆς συνειδήσεως, ἀπορρίπτουσα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὰς ἀντιλήψεις περὶ ἀνεξαρτήτων ψυχικῶν δυνάμεων καὶ δεύτερον, διότι ἐκ τῆς συσχετίσεως τῶν ἐπιδράσεων καὶ φαινομένων εἰσέρχεται εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου.

Κατ' ἀντίθεσιν δὴλαδὴ πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῆς κλασσικῆς φιλοσοφικῆς περιόδου, μετὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναγεννήσεως δὲν λαμβάνονται οὔτε τὸ βᾶρος οὔτε αἱ ἐπιδράσεις τῶν σωμάτων καὶ φαινομένων καθ' ἑαυτά, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύνολον καὶ πρὸς ἄλληλα ὑπὸ ἐνωτικὴν ἀρχήν.

Ἡ ἀσφαλὴς γνῶσις περὶ τῶν ἐν τῇ φύσει καὶ ζωῇ συμβαινόντων στηρίζεται εἰς τὸ πείραμα, τὴν παρατήρησιν καὶ τὸν μαθηματικὸν ὑπολογισμόν. Εἰς τοῦτον ὁ Κέπλερ στηρίζει τὴν ἀσφαλῆ καὶ ἀλάνθαστον γνῶσιν. Ἡ ὀπτικὴ κατ' αὐτὸν δὲν ἀσχολεῖται εἰς εἶδωλα καὶ χρώματα, ἀλλ' εἰς μετρήσεις καὶ ὑπολογισμοὺς ἀκτίνων ἢ γραμμῶν, ἡ δ' ἀκουστικὴ δὲν ἀσχολεῖται εἰς ἤχους ἀλλ' εἰς σχέσεις ποσοτικὰς

18. Αἱ ψυχολογικαὶ θεωρίαι τοῦ R. Descartes (Καρτεσίου 1596—1650).

Ὁ Descartes ἢ Καρτέσιος ἀνεπηρέαστως ὅλως ἐκ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐμβριθῆς εἰς τὰς σχέσεις ζωῆς καὶ φύσεως. Ἀρνούμενος καὶ ἀμφιβάλλων περὶ παντός, κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Ἀδωνιστίνου ἄλλοτε, καταλήγει εἰς τὴν ἄρσιν τῆς ἀμφιβολίας ἐν τῇ ἀμφιβάλλειν. «Ἀμφιβάλλω ἄρα ὑπάρχω καὶ διανοοῦμαι (cogito ergo sum). Ἄλλ' ἢ διενόησις διανοεῖται περὶ τινος μετροῦσα, συγκρίνουσα καὶ ὑπαλογίζουσα τὸ βίωτος, ποσόν, ποιόν, εἶδος κινήσεων, τὰς καταστάσεις, ἴτη τὰς χωρικὰς καὶ χρονικὰς αὐτοῦ σχέσεις, ὅφ' ἔς ἐμφανίζονται τὰ ἐκτὸς ἡμῶν ἀντικείμενα. Ἐχομεν ἐπομένως διανοουμένην οὐσίαν καὶ ἀντικείμενον ταύτης τὴν ἐκτεταμένην τοιαύτην. Ἡ πρώτη ἀποτελεῖ τὴν ψυχὴν, ἡ ἄποια κατὰ τὸν Descartes εἶναι μία, ἀδιαιρέτος καὶ ἀνυποδιαιρέτος εἰς δυναμίτις ψυχικὰς. Ἡ δευτέρα ἀποτελεῖ τὸν κατὰ διαστάσεις καὶ χρονικὰς ἀλληλενοχίαις ἑφ' ἡμῶν ἐπιδρῶντα κόσμον, διὰ τοῦ σωματικοῦ ἡμῶν ὀργανισμοῦ, ὅστις λειτουργεῖ μηχανικῶς διὰ κινήσεων καὶ ἐπιδράσεων, ὅπως καὶ ἡ λοιπὴ φύσις. Πᾶσα ὅμως μηχανικὴ ἐν τῷ σωματικῷ ὀργανισμῷ κίνησις καὶ πείθις ὑφίσταται τὸν ἔλεγχον τῆς διανοήσεως λαμβανούσης συνείδησιν τοῦ συμβαίνοντος. Οἶτω, ὄχι ὁ ἔξωτερικὸς ἐρεθισμὸς ἐρχόμενος εἰς τὸ αἰσθητήριον ὄργανον ἀποτελεῖ τὸ αἰσθημα, ἀλλ' ἡ συνείδησις καὶ ὁ διανοητικὸς ἔλεγχος τούτου. Ὅχι ἡ κατὰ βούλησιν κίνησις, ἀλλὰ ἡ συνείδησις τῆς κινήσεως ἀποτελεῖ αἰσθημα. Ἡ συνείδησις ἐπομένως ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν ἐκδήλωσιν καὶ ἀνῆμα τὴν ἐνότητα τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου. Τὰ αἰσθηματὰ καὶ αἱ ἀντιλήψεις μόνον διὰ τῆς συνείδησεως ἔρχονται εἰς φῶς, οἷτε προκύπτουσιν ἐκ τούτων εἰδῶλα καὶ παραστάσεις, διότι καὶ ὁ πόνος καὶ ὁ γαργαλισμὸς εἶναι αἰσθηματὰ, μὴ προσερχόμενα ὅμως ἐξ εἰδῶλων ἢ ἐντυπώσεων. Αἱ ἐπιδράσεις ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου προκαλοῦσι κατὰ τὸν Καρτέσιον κινήσεις εἰς τὸ αἷμα, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐν τῇ καρδίᾳ ἀναπτύσσεται θερμότης ἐξατμίζουσα τοῦτο εἰς spiritus animalis (ζωϊκὸν πνεῦμα). Οἱ ἄτμοι δ' οὗτοι ἄνευ χρονικῆς σειρᾶς, διὰ τῶν ἀρτηριῶν εἰσέρχονται ταχύτατα εἰς τὴν ἐγκεφαλικὴν κοιλότητα καὶ ἐντοπίζονται εἰς τὸν μυελικὸν ἄδενᾶ (coracium) τὸν ἐβρισκόμενον μεταξὺ τῆς ὀφθῆς τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου κάτωθεν τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπου καὶ ἡ θέσις τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν Καρτέσιον. Διὰ τοῦ τοιούτου ἐντοπισμοῦ τῶν αἱματικῶν ἄτμῶν προκαλοῦνται εἴτε αἰσθηματὰ, εἴτε ὄρμαι καὶ πείθῃ ἐν περιπτώσει ἰσχυρῶν ἐπιδράσεων. Ἐκ τῆς το-

αύτης λοιπὸν σωματικῆς ἐπιδράσεως καὶ λειτουργίας προκαλοῦνται τὰ αἰσθήματα, αἱ ἀντιλήψεις καὶ αἱ ὄρμαι καὶ τὰ συναισθήματα, ἐνῶ ἐκ τῆς ψυχῆς ἀπ' εὐθείας ἢ διανόσεις καὶ δ' ἔλεγχος τούτων. Τὸ σῶμα καθ' ἑαυτὸ κατὰ τὸν Descartes εἶναι μηχανισμὸς ἐπιδράσεως, αὐτόματον καὶ αὐτοκίνητον. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ζῶα ὡς τοιαῦτα αὐτόματα δὲν ἔχουσι ψυχὴν. Μόνον ἡ διανόσις, ἡ συνείδησις ἀποτελοῦσι ψυχὴν, ἢ ὁποῖα, ὅπως δέχεται ἔξωθεν διὰ τοῦ αἵματος ἐπιδράσεις, οὕτω καὶ προκαλεῖ τοιαύτας ἐν τῷ σώματι κινήσεις. Κατὰ τὴν ἀνάμνησιν καὶ μνήμην λόγου χάριν, ἡ ψυχὴ ἀπωθεῖ τὰ τοιαῦτα μόρια ἀτμοῦ ἐκ τοῦ αἵματος εἰς διαφόρους θέσεις τοῦ ἐγκεφάλου μέχρις ὅτου εὐρωσι τὴν κατάλληλον θέσιν ἐκ προξενηθειῶν προηγουμένως ἐντυπώσεων ἐξ ἀντικειμένου τινός. Αἱ ἐντυπώσεις δ' αὗται δὲν εἶναι τύποι καὶ ἔχνη, ἀλλὰ οἱ πόροι τοῦ ἐγκεφάλου δι' ὧν κινοῦνται τὰ αἱματικά μόρια κατὰ τὴν ἐπίδρασιν ἀντικειμένου τινός. Διὰ τοῦ τοιούτου μηχανισμοῦ συνδέονται τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ λειτουργεῖ ἡ ψυχὴ, ἥς μόνην ἰδιότητα παραδέχεται τὴν συνείδησιν (*cogitatio, perceptio, consientia*) καὶ τὸ ἐγὼ ὡς ἐνωτικὰς βάσεις παντὸς ψυχικοῦ περιεχομένου. Βούλησις εἶναι διανοητικὴ τάσις, ἢ μᾶλλον ἐκ τῶν ἔσω πρὸς τὰ ἔξω κινήσις ψυχικὴ καὶ διανοητικὴ, ἐπομένως δὲν ὑπάρχει διάκρισις βουλήσεως καὶ διανοήσεως εἰμὴ κατὰ τὴν κατεύθυνσιν τῆς διανοήσεως παθητικῶς (*perceptions*) ἢ ἐνεργητικῶς (*volontés*). Τὰ πάθη καὶ αἱ ὄρμαι προκαλοῦνται ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ καὶ εἶναι: ἀγάπη καὶ ἀποστροφή, ἐπιθυμίαι, εὐαρέσκεται καὶ δυσαρέσκεται ἀναλόγως πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ ἀντικειμένου ἢ τῆς ἰδέας πρὸς ἡμᾶς. Φυσιολογικῶς προέρχονται τὰ πάθη καὶ αἱ ὄρμαι ἐκ τῶν μερῶν τοῦ σώματος, ἀτινα συντελοῦσιν εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ αἵματος καὶ τῶν μορίων τούτων, ψυχολογικῶς ὁμως ἐπιδιώκουσι τὴν αὐτοσυντηρησίαν τοῦ ἀνθρώπου (Πρβλ. *Meditationes* καὶ *Les passions de l'âme*). Ὁ δυαδισμὸς τοῦ Καρτεσίου ἀπορρίπτει οὕτω τὴν διαίρεσιν τῆς ψυχῆς εἰς μέρη καὶ τὴν διάκρισιν ψυχικῶν δυνάμεων ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀντελαμβάνοντο, θέτει δὲ ὡς βάσιν τὴν ἀλληλεπίδρασιν δύο οὐσιῶν (διανοουμένης καὶ ἐκτεταμένης) χωρὶς νὰ καθορίξῃ σαφῶς τὰς σχέσεις αὐτῶν, ἀφοῦ ἀπαξ ἀνεγνώρισε ἰδιαιτέρας ἰδιότητας εἰς ἑκάστην αὐτῶν ἢτοι ἰδέας (οὐσίας, ἀριθμοῦ, διαρκείας, συνειδήσεως) διὰ τὴν πρώτην καὶ διαστάσεις διὰ τὴν δευτέραν. Βάσιν ὁμως γενέσεως τῶν ψυχικῶν φαινομένων θεωρεῖ τὴν ἀλληλεπίδρασιν καὶ τὸν ἐκ ταύτης προερχόμενον μηχανισμόν.

Ἄλλὰ τὸν τρόπον τῆς τοιαύτης ἀλληλεπίδρασεως μεταξὺ διανοουμένης καὶ ἐκτεταμένης οὐσίας (ἰδεῶν καὶ ἀντικειμένων) δὲν διευκρινίζει.

ἐπαρκῶς ἡ φιλοσοφία τοῦ Descartes. Μένει σκοτεινὴ καὶ ἀκαθόριστος ἡ λειτουργία τῆς διανοήσεως διὰ τῶν αἰσθητικῶν μορίων. Εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο καταγίνονται οἱ ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Καρτεσίου ἀκαζιοναλισταὶ λεγόμενοι φιλόσοφοι Arnauld Geulinx (1625—1669), Nicole Malebrauche (1638—1715) κ. ἄ. Κατ' αὐτοὺς φυσικὴ τις ἐπίδρασις ἐκ τοῦ σώματος αὐτοματικὴ (influxus physicus) πρὸς παραγωγὴν ψυχικῶν φαινομένων εἶναι ἀδύνατος, διότι τότε καὶ τὰ ζῶα θὰ διανοοῦντο ὅπως καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ἐπομένως τὸ σῶμα δὲν εἶναι αἰτία τοῦ αἰσθήματος, οὔτε ἡ βούλησις αἰτία τῆς κινήσεως. Αἰσθημα, βούλησις, παρὰστασις, συνείδησις κλπ. εἶναι ἀπλῶς (causae occasionales) αἰτίαι περιστατικαὶ καὶ κατὰ συμβεβηκός. Ἡ κυρίως αἰτία εὐρίσκειται εἰς τὴν ψυχικὴν ἐνότητα, ἡ ὅποια κατ' εὐκαιρίας λειτουργεῖ ὡς διανόησις, βούλησις καὶ συνείδησις. Ἡ ψυχὴ δέ, διάφορος τοῦ σώματος οὕσα καὶ ποιητικῶς μόνον δυναμένη νὰ καθορισθῇ, σχετίζεται πρὸς τὸν κοσμητικὸν καὶ χωρικὸν τῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων κόσμον, κατὰ θεῖαν οἰκονομίαν (Leihutiz). Αἰτία ἐπομένως τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ιδεῶν ἦτοι τῆς διανοημένης οὐσίας εἶναι ὁ θεὸς (causa efficiens). Ἐφ' ὅσον ἡ συνείδησις δὲν ὑπόκειται εἰς μέτρησιν καὶ ὑπολογισμόν, κατὰ τὸν Malebrauche, μένει ἡ σύγκρισις τῶν κατὰ τὴν λειτουργίαν αὐτῆς ὡς μόνη δυνατὴ, ὅπότε μεθοδοχικῶς λαμβάνομεν ὑπ' ὄψιν περιστατικὰ αἰτία καὶ φαινόμενα (causae occasionalis). "Ὅπισθεν ὁμως τούτων εὐρίσκομεν ιδεώδη τινὰ αἰτίαν τὸν θεόν, καθορίζοντα τὰς σχέσεις ψυχῆς καὶ σώματος καὶ ἐνοῦντα τὰς ἐκρίσεις τοῦ κόσμου τῆς διανοημένης καὶ τῆς ἐκτεταμένης οὐσίας. («Nous voyons toutes choses en Dieu») ἐν ἡμῖν, διότι ἐκτεταμένη οὐσία ἀδύνατος νὰ ὑπάρξῃ κατ' ἑαυτήν.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν δυαδισμόν καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καρτεσίου καὶ τῶν ἀκαζιοναλιστῶν ἀναπτύσσεται καὶ ὁ μονισμὸς, εἴτε ὡς καθαρὸς ὕλισμὸς παράγων τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐκ μηχανικῶν ἐπιδράσεων καὶ φυσιολογικῶν λειτουργιῶν εἴτε ὡς ἰδεαλισμὸς ἀναφέρων πᾶσαν οὐσίαν εἰς μίαν δύναμιν καὶ αἰτίαν πνευματικὴν.

19. Ὑλιστικαὶ θεωρίαι τοῦ Hobbes.

Ὁ Thomas Hobbes (1588—1679) παράγει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ αὐτὴν τὴν διανόησιν ἐκ μηχανικῶν καὶ φυσιολογικῶν λειτουργιῶν, ἀνάγων ταῦτα εἰς τὰ αἰσθήματα ὡς βίαιον τοῦ συνόλου τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου. Εἰς τὴν ὕλην ἐνυπάρχει ἰδιότης τάσεως καὶ ἐλξεως (conatus), ἡ ὅποια ἄλλως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μὴ αὐτῶσεντη

ρησίας σκοπὸν ἐχούσης τὴν αὐθυπαρξίαν τῶν ὄντων. Αἱ ἐπιδράσεις ἐκ τοῦ περιβάλλοντος εἶναι κινήσεις μηχανικαὶ προκαλοῦσαι λειτουργίαν τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, ἅτινα τοὺς ἐρεθισμοὺς εἴτε ἔξωθεν, εἴτε ἐκ τοῦ σώματος μεταβιβάζουσιν εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν καρδίαν, ἐκ ταύτης δὲ πάλιν προκαλοῦσιν ἑτέρας πρὸς τὰ ἔξω κινήσεις διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ. Τοιαῦται κινήσεις ἀπὸ ὑποκειμενικῆς ἀπόψεως ὀνομάζονται «αἰσθήματα». Ἐκ τούτων προέρχονται ὡς σύνθετοι κινήσεις μηχανικαὶ πάντα τὰ λοιπὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ αἱ διανοητικαὶ συνδέσεις. Διακρίσεις χρωμάτων καὶ τόνων, ὡς καὶ πᾶν ποῖον αἰσθήματος ἀναφέρονται εἰς ὑποκειμενικὰς κινήσεις «σκοπίμους ἀντιδράσεις τοῦ σώματος εἰς ἐπιδράσεις τῶν ἄλλων σωμάτων καὶ φαινομένων». "Ὅ,τι ὀνομάζομεν παράστασιν, συναίσθημα ἢ βούλησιν προέρχεται ἐκ τοιούτων ἐσωτερικῶν κινήσεων προκαλουσῶν τὸ «φάντασμα» καὶ ἐκ τῶν αἰσθημάτων. Ἐκ τούτων προκαλεῖται δυνάμει τῆς τάσεως (conatus) ἡ ὁρμὴ πρὸς πρόσληψιν ἢ ἀποφυγὴν ἑξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ, καθ' ἣν προκειμένου περὶ τάσεως πρὸς πρόσληψιν ἐρεθισμοῦ εὐχαριστοῦντος ἔχομεν εὐαρέσκειαν, προκειμένου δὲ περὶ τάσεως πρὸς ἀποφυγὴν τοιούτου ἔχομεν δυσαρέσκειαν. Ἀμφότερα ταῦτα ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ εἴδους καὶ τοῦ ποσοῦ τοῦ τοιούτου ἐρεθισμοῦ. Ἡ τάσις αὕτη στηριζομένη εἰς τὴν πρὸς αὐτοσυντηρησίαν ὁρμὴν, φέρει ἀναγκαίως τὴν αἰτίαν τῶν συναισθημάτων εἰς τοιαύτην ὁρμὴν πρὸς αὐτοσυντηρησίαν. Οὐδαμοῦ λοιπὸν ὑπάρχει ἰδιαίτερα ψυχὴ. "Ὅ,τι ὀνομάζομεν ψυχὴν, εἶναι εἶδος καὶ τρόπος ἐπιδράσεως τῆς ὕλης. Ἐπειδὴ δ' ἡ τοιαύτη ἐπίδρασις γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει νόμων καὶ κανόνων μηχανικῶν, κατ' ἀνάγκην καὶ πᾶσα σκέψις καὶ βούλησις γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει ὀρισμένων τύπων ἀθροίσεως καὶ ἀφαιρέσεως. Ἀθροίσις ἐντυπώσεων συνδεομένων πρὸς ἀλλήλας μηχανικῶς εἶναι ἡ κρίσις, ὁ συλλογισμὸς καὶ αἱ ἀποδείξεις. "Ὅπως δ' ἐκ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ ἔξω κόσμου προκαλοῦνται κινήσεις, φάσματα καὶ ἐντυπώσεις συνδεόμεναι καθ' ὀρισμένους κανόνας, οὕτω ἐκ τῆς σχέσεως τῶν αὐτῶν ἐπιδράσεων πρὸς τὴν ἔμφυτον ὁρμὴν τῆς αὐτοσυντηρησίας ἡμῶν προκαλοῦνται συναισθήματα καὶ βουλήσεις (εὐαρέσκεια, ἀγάπη, τάσις ἢ πόνος, φόβος, ἀποστροφή). Ἡδονὴ ἢ εὐαρέσκεια σημαίνει προαγωγὴν καὶ ἐπιτάχυνσιν ἱκανοποιήσεως τῆς ἔμφυτου ὁρμῆς τῆς αὐτοσυντηρησίας. Δυσαρέσκεια σημαίνει παρακώλυσιν τούτου. Ἡ σύνδεσις δὲ συναισθήματος πρὸς παράστασιν περὶ τοῦ μέλλοντος φέρει εἰς φῶς ἐπιθυμίαν καὶ βούλησιν. Ὁ μηχανισμὸς οὗτος τῶν ψυχικῶν φαινομένων τοῦ Hobbes ἔθεσε τὴν βάσιν τῆς θεωρίας περὶ συνδέσεως τῶν ἐποπειῶν καὶ παραστάσεων, ἡ ὁποία παράγεται ἄριστοτελοῦς ὡς εἶδομεν

διευκλώθη τὸ πρῶτον, ἤδη δὲ ἀποτελεῖ σοβαρὴν ἐνασχόλησιν ἐν Ἀγγλίᾳ διὰ τῶν John Locke, David Hartley καὶ Ἰωσήφ Pristley καὶ ἐν Γαλλίᾳ διὰ τῶν Coudillac, La Mettrie, Diderot κλπ. ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

20. Baruch de Spinoza.

Ἡ μέχρι τοῦδε θεωρία τῆς ἀλληλεπιδράσεως εἰς τὸν δυαδισμόν τῆς Καρτεσιανῆς φιλοσοφίας καὶ τὸν ὕλισμόν τοῦ Hobbes ὑφίσταται κλονισμόν διὰ τοῦ ἰδεαλιστικοῦ μονισμοῦ τοῦ Baruch de Spinoza (1632-1677) εἰσαγαγόντος καὶ ἀναγνωρίσαντος ὅχι τὴν ἀλληλεπίδρασιν, ἀλλὰ τὴν παράλληλιν τοῦ πνευματικοῦ καὶ ὕλικου κόσμου. Κατὰ τὸν Spinoza οὐτε τὸ σῶμα παρακινεῖ τὸ πνεῦμα εἰς τὸ διανοεῖσθαι, οὔτε τὸ πνεῦμα καθορῶζει τὰς κινήσεις τοῦ σώματος, αἱ ὁποῖαι εἶναι αὐτόματοι κατὰ τὸ πλεῖστον». Ἀπορρίπτων λοιπὸν τὴν ἀντίληψιν «ὅτι τὸ σῶμα εἰς πᾶν πνευματικὸν σύνθημα κινεῖται, ἠσυχάζει ἢ ἄλλο τι κίηνει, ὅτι ἐκ τῆς πνευματικῆς βουλήσεως ἐξιστάται», παραδέχεται ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα συνυπάρχει μὲ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ὡς παράστασις ἢ ἰδέα τοῦ σώματος ἀντιλαμβανομένου παντὸς συμβαίνοντος εἰς αὐτὸ ἄνευ ἀλληλεπιδράσεως, ἀλλὰ κατὰ παράλληλιν (Περίτ. Spinoza—Ἡθική). Εἰς τὴν ἀντίληψιν ταύτην καταλήγει ὁ Spinoza ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς οὐσίας, ἣν προσπαθεῖ νὰ σχηματίσῃ ἐκ μεθημερικῶν καὶ ἀναγκαίων συμπερασμάτων καὶ μεθόδων. Οὐσία ἐν ταιούτῃ περιπτώσει εἶναι τὸ σύνολον τῶν κατηγορημάτων καὶ ἐπιθέτων ἢ ἰδιοτήτων (attribut), ἅτινα λέγομεν περί τινος. Ὡς σύνολον ὅμως ταιούτων κατηγορημάτων ἢ οὐσία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι πολλαπλῆ, ἀλλὰ μία, αἰτία ἑαυτῆς (causa sui) καὶ ἀνυποδιάρητος. Ἐπομένως ἡ διανοουμένη καὶ ἡ ἐκτεταμένη οὐσία τοῦ Καρτεσίου, εἶναι ἰδιότητες παράλληλοι ὑπ' ἃς παρουσιάζεται μία καὶ ἡ αὐτὴ οὐσία. Αἱ ἰδιότητες αὗται εἶναι ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον, πνεῦμα καὶ ὕλη, σῶμα καὶ ψυχὴ, καὶ ὅσον πανταχοῦ συναντῶμεν ἕκτασιν καὶ τάσιν ἢ ἰδιότροπον ἐκδήλωσιν, ὡς ἐκφάνσεις τοῦ συνόλου ἤτοι τῆς μιᾶς οὐσίας, τὴν ὁποῖαν ὀνομάζομεν θεόν, φύσιν ἢ σῶμα. Ἐκ τῆς πνευματικῆς ἰδιότητος δὲν δυνάμεθα νὰ παραγάγωμεν τὴν ὕλικὴν καὶ τὴν ἕκτασιν, ὅπως καὶ ἐκ τούτων δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν διάνοησιν. Ἀμφοτέραι εἶναι τρόποι ἐκδηλώσεως μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας παράλληλως ὑπάρχουσαι καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσαι διάταξιν καὶ λειτουργίαν. Ἡ αὐτὴ δὲ διάταξις καὶ συνδέσεις ἐπικρατοῦσα εἰς τε τὰς ἰδέας καὶ τὰ ἀντικείμενα, ἀποδεικνύει τὴν συμφωνίαν ἀμφο-